

**ПРАВОВІ ЦІННОСТІ ТА REAL POLITIK:
МІЖ ТЕМНИМ (DARK) ТА ЮРИДИЧНИМ
КОНСТИТУЦІОНАЛІЗМОМ**

Михайло САВЧИН

*доктор юридичних наук, професор,
академік Академії наук вищої школи України, директор,
НДІ порівняльного публічного права та міжнародного права,
Ужгородський національний університет,
м. Ужгород, Україна;
Український вільний університет
м. Мюнхен, Німеччина
<https://orcid.org/0000-0002-9551-1203>*

Тренд до поширення популістичного конституціоналізму, який часто спирається на консервативні позиції, пов'язаний із дискурсом щодо спрощення розуміння природи речей та спрощення прийняття політичних рішень¹. Цій проблематиці присвячено навіть спеціальний випуск «Журналу міжнародного конституційного права». В ньому, зокрема, проаналізовано прихід до влади популістів у Польщі та Угорщині та атака ними верховенства права, нівелювання ролі притаманних повноважень судів в Ізраїлі щодо перевірки актів уряду, зародження та посилення ролі популізму в Латинській Америці тощо. Наголошується на тому, що це призводить до ерозії конституціоналізму, що може мати наслідком «повної та загальної зміни системи управління країною, включаючи впровадження авторитарних та антидемократичних елементів»². Наслідком цього стає заперечення ідеї соціального процесу разом із критикою «прогресивізму», оскільки він посягає на так звані «традиційні цінності». Водночас це не слід плутати із явищем правової традиції, яка передбачає створення, відтворення та примноження правил, інституцій та процедур на фундаментальних правових цінностях свободи, рівності та верховенства права, в основі яких лежить повага до людської гідності.

Крайньо радикальним проявом популярного конституціоналізму є темний конституціоналізм, який виражає соціально-правову, семіотичну

¹ Одним із його прибічників є Ларі Крамер: Larry D Kramer, Popular Constitutionalism, circa 2004 (2004) 92(4) *California Law Review* 959-1011

² Cristina Fasone, Yaniv Roznai, Constitutional Perspectives on Populism and the Crisis of Democracy: Introduction to a Comparative and Interdisciplinary Inquiry, ICL Journal, 2026, 20(1) <https://doi.org/10.1515/icl-2025-0061>

та семантичну парадигми дослідження ролі негативних емоцій у конституціоналізмі у широкому розумінні, що має раціональний, емоційний та уявний, а також текстуальний, перформативний та соціально-правовий виміри. Основою темного конституціоналізму та його ключовим семіотичним знаком є конституційна темрява. Його розглядають амбівалентно як конституціоналізм і антиконституціоналізм. Він є антиконституційним за своєю ціннісною сутністю та тим, що слугує інструментом темної конституційної політики. Він є конституціоналізмом з огляду на його претензію на організацію конституційного порядку та безладу на основі конкретної нормативної, емоційної та символічно-уявної схеми³. Сам концепт «темного конституціоналізму» є запереченням ідеї поступального розвитку, що лежить в основі лібералізму та демократії, які є наріжним каменем розуміння конституціоналізму як раціоналізованого урядування задля ефективного захисту людських прав.

З точки зору характеристики свободи у площині лібералізм – консерватизм чітко прослідковується кореляція між можливостями вибору у діапазоні певних дій при ліберальному підході та акцентуванні на виконанні обов'язків у консерваторів. Зокрема, ліберальний підхід виражає відповідальність індивіда за свій вибір, а консервативний – на відповідальності індивіда у рамках існуючої системи цінностей. Такі цінності при лібералізмі динамічно інтерпретуються з урахуванням соціальних змін, а при консервативному – як незмінований порядок речей. Наприклад, прихід до влади у США консервативних сил, які складають дивну суміш від технофашистів і *MAGA* у вигляді руху *America First!* до прихильників євангелістів мало наслідком припинення допомоги Україні під час фази повномасштабного вторгнення русо-української війни, що змусило змістити на це зусилля країн-членів ЄС, що підтверджують дані Інституту Кіля⁴.

Як у практичній площині діє консерватизм у конституційному/державному праві, можна порівняти на прикладі організації державного устрою Сполучених Штатів Америки та Ісламської республіки Іран.

Американський конституціоналізм ґрунтується на гарантіях індивідуальної свободи та системі стримувань і противаг серед інститутів влади. Державний устрій в Ірані має чітке доктринальне забарвлення на засадах ісламської революції, що зумовлює організацію держави, яка поєднує світський та клерикальний елементи. У цьому

³ Belov Martin (2026) The Concept of Dark Constitutionalism. In Belov M. (ed.) *Legal Imaginaries of Crisis and Fear. Dark Constitutionalism* (Routledge: Taylor and Francis Group) 13

⁴ Christoph Trebesch, Taro Nishikawa (2026) Europe Steps Up: Ukraine Support After Four Years of War. Kiel Policy Brief. Kiel Institute for the World Economy, no 203 <https://www.kielinstitut.de/fileadmin/Dateiverwaltung/IfW-Publications/fis-import/dd24a73f-4270-46c5-9c40-bcc9df4f1672-KPB2023_EN.pdf>

контексті ідеологічний монізм суперечить Першій поправці Конституції США, яка гарантує свободу вираження і конкуренцію політичних платформ, однак такий є основою державного устрою Ірану. У свій час такі гарантії дали змогу підтримати економічну активність, яка сприяла економічному піднесенню та зміцненню інституційної спроможності США. Атака з боку президента Трампа на засади ліберального конституціоналізму призвела до розколу в одному із провідних консервативних think tank'ів Heritage Foundation, з якого відходить група спеціалістів на чолі з авторитетним колишнім віце-президентом Майком Пенсом⁵. У свою чергу, визнання Верховним судом США антиконституційним підвищення тарифів у зовнішній торгівлі викликало нападки на суддів, яким навіть погрожували шляхом доставки піци додому, що засвідчило атаку на приватність судді та атаку на авторитет правосуддя⁶.

Батьки-засновники Конституції США задумали таку організацію влади, яка б запобігала спробам узурпації влади та її концентрації в одних руках. Також згідно із принципом республіканізму «держава... отримує всі свої повноваження прямо чи опосередковано від більшості народу й управляється людьми, які перебувають на своїй посаді протягом якогось обмеженого періоду або ж доти, доки демонструють бездоганну поведінку»⁷. Для цього здійснено поділ влади по горизонталі функціонально та по вертикалі між федерацією та штатами. Цей поділ влади особливо сильно вплинув на обрання моделі виборів президента, яка поєднує у собі народне представництво та представництво штатів. Федерація у силу цієї системи має обмежене коло повноважень, які формально юридично визначені Конгресом, а Президент як глава виконавчої влади покликаний втілювати в життя прийняті закони національним органом представництва.

Організація Ірану мережецентрично концентрована через багатоплановість організації влади, яка базується на ідеології ісламізму. На відміну від американської системи, де політична конкуренція закладена Першою поправкою до Конституції, ідеологія ісламської революції інституціоналізує концентрацію влади у кліру, тобто духовників ісламистів. На початку Конституції Ісламської республіки Іран після опису перипетій ісламської революції зазначається: «...уряд

⁵ Emily Brucks, Heritage Foundation staffers decamp for Pence-founded think tank in latest exodus, *The Hill*, 22.12.2025 <<https://thehill.com/homenews/5660157-heritage-foundation-staffers-pence-think-tank/>>

⁶ Nate Raymond, US judges speak out against threats, mysterious pizza deliveries, *Reuters*, 19.3.2026 <<https://www.reuters.com/legal/government/us-judges-speak-out-against-threats-mysterious-pizza-deliveries-2026-03-19/>>

⁷ Александер Гамільтон, Джеймс Медісон, Джон Джей (2002) Федераліст (Київ: Видавництво «Сфера») 190.

не впливає з інтересів класу і не служить пануванню окремої особи чи групи. Він радше являє собою кристалізацію політичного ідеалу народу, який має спільну віру та спільний світогляд, набуваючи організованої форми, щоб розпочати процес інтелектуальної та ідеологічної еволюції до кінцевої мети, тобто руху до Аллаха»⁸. Тобто тут встановлено не просто ідеологічний монізм, він побудований на одному із мазхабів (шкіл) ісламу. Попри те, що виходячи із шійтського трактування ісламу джафаритського толку визнається духовне лідерство юриста-богослова (веляят-е факіх, *welāyat-e faqīh*)⁹.

На цій інституційній основі теократична республіка набуває цілком тоталітарних рис, однак на мережецентричній основі, яка дозволяє у кризових ситуаціях заміщати інститути влади, залишаючи керованість системи на цілком задовільному рівні, про що свідчить американо-іранський конфлікт. Виборний духовний лідер – Rahbar – персоналізує собою владу, яка зв'язана ісламськими принципами. Rahbar спирається на Корпус вартових революції (*sepāh-e pāsdārān-e enqelāb-e eslāmī*, КВІР), який поєднує у собі функції політичної поліції (типу гестапо) та війська на кшталт нацистського СС чи совіцького НКВД¹⁰. Цілком не випадково наголошується: «Конституцію описують, з посиланнями на вірші з Корану, як спробу нації, яка в ході революції очистилася від безбожного уряду та іноземних ідей і повернулася до «автентичних інтелектуальних позицій і світогляду ісламу», щоб забезпечити продовження революції вдома і за кордоном, щоб створити єдину і універсальну спільноту віруючих (*ommat-e wāhed-e jahānī*)»¹¹.

Водночас діють виборні цілком традиційні інституції у вигляді парламенту (Majles), президента і ради експертів (*kobragān*). Принцип національного суверенітету (*hāqq-e hākemīyat-e mellat*) наповнюється кризь призму дорадчості (*šūrā*), яка пронизує муніципальні, регіональні ради та Меджліс (*šūrāhā*), нагадуючи цілком совіцьку вертикаль рад, утворюючи синкретичну цілісність у рамках *welāyat-e faqīh*, тобто із духовним лідером, який володіє мандатом на управління (*welāyat-e amr*).

⁸ Constitution of the Islamic Republic of Iran, *UNHCR. Refworld – Global Law & Policy Database*

<https://www.refworld.org/legal/legislation/natlegbod/1979/en/72964?prevDestination=search&prevPath=/search?keywords=constitution&order=desc&sm_country_name%5B%5D=Iran+%28Islamic+Republic+of%29&sort=score&ss_collection_name%5B%5D=Legal+Instruments&result=result-72964-en>

⁹ Arjomand, Saïd Amir (1992) 'Constitution of the Islamic Republic,' in Ehsan Yarshater (ed.) *Encyclopaedia Iranica*, vol. VI, fasc. 2 (Mazda) 150–158 <<https://perma.cc/9MPE-SH3G>>

¹⁰ У структурі КВІР Ігор Семиволос виділяє чотири основні елементи: 1) командний корпус, 2) Джебхе Пайдари (Фронт стійкості), 3) Сили Кудс, 4) Басидж. Як видається, осередям виступає Джебхе Пайдари, який контролює тіньові потоки та контрабанду – тобто економічно нічого не втрачає від санкцій і не має стимулу йти на компроміс. Вони контролюють ідеологічну індоктринацію та внутрішній терор у системі влади Ірану.

¹¹ Arjomand, Saïd Amir (1992) Там само 153

У структурі влади Ірану слід виділити Раду ефективності (доцільності), яка може взяти на себе функції Rahbar у разі неможливості ним виконувати свої обов'язки та «вжити заходів у найкоротші терміни для призначення нового Лідера». Таку систему компаративісти характеризуються як «поєднання інноваційного переосмислення шийтських правових принципів та конституційних і інституційних реформ», що у свою чергу «змінює складні стосунки між лівими законодавчими інституціями, обмеженими ісламськими принципами, і консервативними релігійними вченими, які діють поза політичною системою, але є арбітрами того, що означає поважати ісламські принципи»¹². Підірвати таку систему складно навіть шляхом прибирання певним чином лідерів декількох інституцій, оскільки ісламська республіка являє собою своєрідний агрегат руті. Навіть побіжний аналіз конституційної структури Ірану засвідчує, що вона багатопланова і будь-який елемент в ній може взяти на себе керівництво у разі кризи.

Мережецентричність організації Ірану навіть впливає на його риторику при веденні інформаційних воєн: чого коштує лише цілком фальшива заява, що нібито знищено всі американські військові бази на Середньому Сході¹³. Особливістю комунікаційної культури в Ірану визначають такі риси: «“Архітектура” іранської вербальної взаємодії вказує на характерну відмінність між “зовнішніми” (zaher) публічними аспектами соціальної дії та мови і “внутрішнім” (baten) осердям доброчесності та благочестя, що виявляється лише перед членами родини та найближчими друзями. У “зовнішньому” соціальному світі з притаманними йому небезпеками та непевністю, культурним ідеалом є образ розумного хитруна (zerangi), кмітливого та цинічного маніпулятора, здатного підтримувати “належний” публічний образ та дотримуватися справжніх почуттів для захисту “внутрішньої” самості»¹⁴.

Хоча на нечесній риторичній фактичності з безпеки та сходознавства ловлять і главу американського зовнішньополітичного відомства¹⁵. Тому обидва сторони конфлікту, в яких уряд є відверто консервативним, демонструють подібний *modus operandi*. Однак, на відміну від США, Іран діє у рамках своєї ідеології, а чинний уряд США навпаки атакує

¹² Mirjam Künkler and David S. Law (2022) *Islamic Constitutionalism: Iran*, in *Constitutionalism in Context* (Cambridge University Press) 449

¹³ «Хатам аль-Анбия»: Иран уничтожил все американские базы на Ближнем Востоке. *INews*, 26.3.2026 <<https://1news.az/news/20260325080543940-KHatam-al-Anbiya-Iran-unichtozhil-vse-amerikanskije-bazy-na-Blizhnem-Vostoke>>

¹⁴ Дейл Ф. Ейкельман (2025) Близкий Схід та Центральна Азія. Антропологічний підхід. Центр близькосхідних досліджень (Київ: Видавничий дім "Стилос") 226

¹⁵ Ігор Семиволос, Що сказав Рубіо, і чого не говорив Зеленський, *Еспрес*, 28 березня 2026 <<https://espreso.tv/poglyad-shcho-skazav-rubio-i-chogo-ne-govoriv-zelenskiy>>

засади ліберальної конституційної демократії, які покладені в основі її конституційного порядку. Тому вразливість американського ізоляціонізму, який має прямі витоки з консерватизму популістського толку, цілком проявилася в усвідомленні правлячою елітою Ірану, яка навіть почала виставляти в якості умови врегулювання конфлікту в Затоці репарації з боку США¹⁶. Популістські інтенції витісняють професіоналів зі сфери зовнішніх відносин, що призводить до неоднозначних результатів, зокрема, може містити загрозу національним інтересам, свідченням чого є результати так званих Стамбульських домовленостей¹⁷.

На основі цього компаративного аналізу можна дійти висновків, що популізм атакує сутність ліберальної конституційної демократії, що сьогодні яскраво спостерігається у США. Так само популізм атакував британський конституціоналізм, що призвело до Brexit, в якому відіграло ключову роль поширення діпфейків через соціальні мережі, що фінансувалося російськими капіталами. І навпаки, популізм сприяє становленню та укріпленню авторитаризму, прикладом чого можуть слугувати авторитарне правління Орбана в Угорщині та теократичний режим в Ірані. Інструменти *militant democracy* цілком задовільно можуть перепинити сповзання в авторитаризм, аде для цього слід мати стале верховенство права.

¹⁶ Тегеран публично отклонил американский план урегулирования конфликта, но допускает переговоры в частном порядке. *INews*, 26.3.2026 <<https://inews.az/news/20260326000019656-Tegeran-publichno-otklonil-amerikanskii-plan-uregulirovaniya-konflikta-no-dopuskaet-peregovory-v-chastnom-poryadke>>

¹⁷ Леся Бідочко, Костянтин Задирка, Від Стамбула до Женеви: який «мир» пропонували Україні за чотири роки війни, *Детектор медіа*, 14 лютого 2026 <<https://ms.detector.media/mediaanalitika/post/38959/2026-02-14-vid-stambula-do-zhenyevy-yakyy-myr-proponuvaly-ukraini-za-chotyry-roky-viyny/>>